

MODERN BİR DİN ALGISI: AHLAKİ TERAPÖTİK DEİZM

Ahmet ÖZALP*

ÖZ

Deizm olgusu günümüzde din bilimleri alanında çokça tartışılan konulardan biridir. Bu bağlamda deizm'in mahiyeti ve tarihi seyri akademik çalışmalarda sıkça tartışılmakta araştırmacılar tarafından bu konu üzerinde fikir birliğine varılamamaktadır. Deizm konusu akılcılığın ve reform hareketlerinin ortaya çıkışından itibaren gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Deizm'in temel iddiaları ve tarihi gelişimi incelendikten sonra ülkemizde ve dünyada yaygınlığı konusu üzerine durulacaktır. Son olarak Ahlaki Terapötik Deizm (ATD) kavramı incelenip bu konudaki tartışmalar değerlendirilecektir. Bu makale resmi istatistik verilerden de yararlanılarak literatür tarama tekniğine göre yazılmıştır. Çalışmanın temel amacı deizmin tarihi süreçte aldığı şekilleri ortaya koymak, ülkemizde ve farklı coğrafyalarda deizm'in yaygınlaşmasının altında nedenleri bulmak ve günümüzde gençler arasında etkili olan ATD'yi araştırmaktır. Çalışma sonucuna göre, modern deizme yönelik ülkemizde ve Batı toplumlarında artış göstermektedir. Ek olarak, kendini deist olarak tanımlamayan belirgin yetişkinler yaşam tarzı ve inanç şekli açısından ahlaki terapötik deistik inançlara yönelmektedirler. Gençler bu yaklaşıma göre sorunlarla karşılaştıklarında dua ve ibadet etmekte ancak kişisel işleri ve yaşamlarına kurumsal dinin taleplerinin müdahalesini istememektedirler. Gençler, ahlaki anlamda iyi olan insanların hangi dine mensup olurlarsa olsunlar cennete gideceklerine inanmakta ve temel dini öğretilere uzak durmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki Terapötik Deizm, Geçişte Kaybolmak, Din, Belirgin Yetişkinlik, Sosyoloji.

MODERN PERCEPTION OF RELIGION: MORAL THERAPEUTIC DEISM

ABSTRACT

The phenomenon of deism is a widely debated topic in the field of religious studies today. In this context, the nature and historical trajectory of deism are frequently discussed in academic studies, yet researchers have not reached a consensus. The emergence of deism began with the rise of rationalism and reform movements. After examining the fundamental claims and historical development of deism, this study will focus on its prevalence in our country and globally. Finally, the concept of Moral Therapeutic Deism (MTD) will be explored, and discussions on this topic will be assessed. This article is written using the literature review technique, incorporating official statistical data. The aim of the study is to elucidate the various forms that deism has taken throughout its historical process, identify the reasons behind the proliferation of deism in our country and different regions, and investigate the influence of MTD among young people today. According to the study's findings, there is an increasing trend towards modern deism in our country and Western societies. Moreover, discernible adults who do not identify as deists are turning to moral therapeutic deistic beliefs in terms of lifestyle and faith. Young people, according to this approach, pray and worship when faced with problems but do not seek the intervention of institutional religion in their personal affairs and lives. They believe that individuals who are morally good will go to heaven, regardless of their religious affiliation, and tend to avoid fundamental religious teachings.

Keywords: Moral Therapeutic Deism, Lost in Transition, Religion, Emergent Adulthood, Sociology.

Atıf: ÖZALP, A. (2023). "Modern Bir Din Algısı: Ahlaki Terapötik Deizm", İMGELEM, 7 (13): 439-466.

Citation: ÖZALP, A. (2023). "Modern Perception of Religion: Moral Therapeutic Deism", İMGELEM, 7 (13): 439-466.

Başvuru / Received: 05 Aralık 2023 / 05 December 2023

Kabul / Accepted: 21 Aralık 2023 / 21 December 2023

Derleme Makale / Review Article.

---

* Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İF, Din Sosyolojisi Bölümü, Eskişehir, Türkiye. E-posta: ahmet.ozalp@ogu.edu.tr, ORCID Numarası: 0000-0003-3134-3084

EXTENDED ABSTRACT

Deism constitutes a form of belief based on reason, centered on the existence of God. The main defense of this approach is to approach all religions with suspicion. In this form, skepticism is the main argument of deism. In deism, God is the sole creator of nature and does not interfere with the world order and the flow of nature that he determined in the first creation. Therefore, according to this view, God designed everything perfectly from the very beginning and placed all responsibility on the human mind. An understanding of God that is not interested in nature and is completely disconnected from the world prevails. God does not deal with justice to individuals and does not intervene in the universe. In this context, there is a great trust in reason and science in deism. The reason for this situation is the damage to Christianity in the context of institutional religion and the collapse of the traditional understanding of it in Western Europe. Deism developed as a reaction to existing religious approaches in Western countries, where scientific developments and philosophical approaches are rapidly developing. The unlimited trust in reason and science in the West has ignored revelation and emptied traditional religious institutions. For this reason, reason was seen as a tool that could comprehend the whole world and institutional religions were pushed into the background.

After the definitions of deism, examining the process of emergence of it in the West is very important for the development of the study. In this way, the importance of the Renaissance and Enlightenment in the development of deism can be easily understood. Renaissance thought is a very important period that changed individuals' beliefs and ways of thinking. Although the hierarchical structure and organizational form of churches received intense criticism in the 16th century. The faith dimension of Christianity was not at the core of the discussions. In this respect, the change in the structural dimensions of religion in the 16th century was examined, but no discussion was made regarding the position of it in the individual's world. However, in the 17th century, in parallel with the development of science and philosophy, people's thoughts about the world and their own lives began to change. During the reform process, discussions about the structure of the church, regarding the mind as the main source of knowledge, scientific developments and deep skepticism influenced by the philosophical movements of the period came together to reveal the deistic understanding. Debates about deism, which became very common in England in the early periods, began to spread to other countries, led by Germany and France, in later years. In the history of the Enlightenment, deism was used as an effective tool in criticism

against the deteriorations in the structure of the church by using moral laws to prove the existence of God. This tool has also become an indispensable way to cleanse superstitions, question the power of religious works and the church, and ensure individuals' freedom of thought. During the Enlightenment period, deism began to be discussed as principles for some Christian religious people and scientists and played an active role in the development of the age of enlightenment. For this reason, discussions and works on deism often emphasize the early periods of the Enlightenment and focus on the political and moral dimensions of the period. Even today's studies examine the change in Catholic theology without delving into the origins of deism.

Today, apart from young adults, individuals of other ages are also fond of their freedom and tend to lead a deistic lifestyle under the influence of consumer culture because of globalization. There are many studies on this subject, and these studies assume that individuals join moral communities because of their search for new spirituality. As a result of the impact of globalization and the intense deformation of religious values, people have begun to question the world and their own religious beliefs. For this reason, people have difficulty making sense of worldly life and take part in anti-religious movements with new moral belief systems they produce themselves. Individuals who are indifferent to religious values push aside the moral values brought by religion and adhere to the new moral values produced by the culture industry. For example, in a study conducted in Turkey, secondary school students' peer circle, social media and internet communities are moving away from religious teachings due to the guidance and publications of influencers, and they experience everything they want in these environments without any limits. These environments can also be seen as places that legitimize the actions of individuals. Thoughts about faith become unclear in these environments and religious values weaken. Due to all these effects, Deism also finds a place to spread. Religious orders and prohibitions regulating social life are declining with deistic movements, and a natural understanding of religion that denies but does not ignore God is developing. In the understanding of natural religion, reason is the sole and only tool that will lead to the truth. Cherbury, discussed under the first heading, developed this understanding, and became the main source of inspiration for deists. According to young individuals, reason is a sufficient resource for a person to build moral rules. All religious provisions must be in accordance with reason, and with reason, man must reach a God based only on morality. For this reason, in today's understanding of deism, the existence of divine sources revealed to humanity by the prophets is questioned and these sources are approached with suspicion.

Although the reasons for the development of this type of belief in young people are diverse, significant differences have been found between social, cultural, and economic situations and moral therapeutic deism. Increasing the obligation to receive education to longer ages, increasing the age of marriage, the impact of globalization, and the continuation of parents' economic support to young people until the end of adulthood contribute to young people turning to this type of belief. Adherence to religion is not a priority for individuals because their identity development is postponed, they do not make their own choices, and they think that they are not competent to judge social events. For them God, remembered only in times of need, will be a good man, and religion alone will remain a spiritual means to meet desires. This will make young adults feel good and give them a sense of confidence by distracting them from the responsibilities expected of them. Therefore, moral deistic ideas stand as a therapeutic tool for emerging adults. However, MTD is still an escape point for young people.

Deism, as a form of belief with a rapidly increasing number of members in our country and in Western societies, is especially effective among adults. It encourages individuals of this age to live a life based on spiritual and moral values. Naturally, this belief system wants people to adapt to society based on moral values and to determine their own destiny based on their own choices. According to this belief system, human behavior should occur in accordance with moral principles, and individuals should use MTD as a solution to their therapeutic situations in the problems they experience. MTD, which has become common among young people, accepts morality and goodness as the basis for forming individuals' moral values and life principles. In this context, MTD accepts the existence of God but prevents individuals from adhering to any religious doctrine. MTD develops moral values to determine the moral orientation of young people and help them with the problems they encounter.

As a result, MTD clearly emphasizes the therapeutic aspect of morality, regardless of differences in belief, regardless of which religious groups adults belong to. Because there will be a healing God somewhere up there for grown adults, and if one is moral, people will go to heaven. The main purpose of life is to feel happy and achieve well-being. God will always be ready for the young person when needed, but He will also maintain a safe distance from the young person. God, who is supposed to help young people when their lives get difficult, should not dictate what young people should do and should not interfere too much in the young person's personal affairs. In this sense, young people are building a new culture to gain individual benefit and moving away from

traditional religious approaches. Personal psychologists, talk show hosts and social media influencers, who have become more popular for young people than family, clergy, and legislators, have become advice givers. As a result, the common points between young adults and prominent adults have decreased. Risk-taking behavior, sexual life, moral judgment, media consumption, desire for emotional well-being is also increased in marked adults.

GİRİŞ

Günümüzde deizm kavramı genel anlamda tüm ilahi dinleri yok sayıp sadece yaratıcının varlığını vurgulamak için kullanılmaktadır. Bu kavram üzerinde fikir ayrılıkları olduğu için deizm'i tanımlamak oldukça zordur (Byrne 1996: 100; Hudson 2009: 3). Ancak, deizm'in Tanrı'yı bütün yaşamın merkezine koyup dinleri reddetmesi kapsayıcı bir tanım olarak düşünülebilir (Hudson 2009: 29). Bu bağlamda deizm, Tanrı'yı tek başına ilk sebep olarak görüp onun dünya üzerinde herhangi bir etkisi olmayan akılcı din öğretisi olarak yorumlanabilir. Haliyle deizm, bütün dinleri yok sayarak sadece Tanrı'nın varlığını ön plana çıkaran bir inanç şeklidir. Deizm'de dinler temelden reddedildiği için vahiy, peygamber, kitap, melek, cennet vs. gibi unsurlar da yok sayılmaktadır. Merkezine tek başına evreni ve doğa yasalarını koyan Deizm, Tanrı'nın evrene ve doğaya da hiçbir müdahalesi olmadığını iddia etmektedir (Price 1978: 123). Deizm genellikle dinin geleneksel boyutlarına olumsuz bir tepki olarak yorumlanıp sıklıkla şüphecilik ve Hristiyanlığın temel dini argümanlarını reddeden bir anlayış olarak da görülmektedir. Deizm felsefe odaklı bir din yaklaşımı olduğu için genel manada yine felsefi akımlarla ilişkili şekilde analiz edilmektedir (Hefelbower 1920). Bu bağlamda deizm, toplumsal yaşamı kontrol eden dini emir ve yasaklara karşı doğal din yaklaşımını benimseyen Avrupa kökenli bir inanç şeklidir. Akıl burada ön planda tutulmaktadır. Bütün insani durumlar yine akılla kontrol edilmek zorundadır. Deizm ahlaki ilkelere dinin etkisinden arınık şekilde uyulması gerektiğini savunur. 17. yüzyılda gelişim gösteren deizm ile ilgili tarihi bağlamda çok sayıda tanım yapılmıştır. Burada en genel tanımlardan biri de Erdem'e aittir. Erdem (1994)'e göre deizm; *"17. ve 18. yüzyılda Avrupa'da yaygınlık kazanan, evrene müdahale etmeyen bir tanrı anlayışına dayanan ve akla-bilime ileri derecede güven duyan, doğal din düşüncesini savunan felsefi bir harekettir"*. Bu tanım akıl ve bilimi vurgulamakla birlikte doğal din anlayışını da temele almaktadır.

Sonuç olarak, deizm Tanrı'nın varlığını merkeze alan kabulle akla dayalı bir inanç biçimini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımın ana savunusu bütün dinlere şüphe ile yaklaşımdır. Bu haliyle

şüphecilik deizm'in temel argümanıdır. Tanrı deizm'de doğanın yegâne yaratıcısı olup ilk yaratılışta belirlemiş olduğu dünya düzenine ve doğanın akışına karışmamaktadır. Haliyle bu görüşe göre, Tanrı her şeyi en başından mükemmel olarak tasarlamış ve bütün sorumluluğu insan aklına yüklemiştir. Doğa konularında hiçbir işle ilgilenmeyen ve dünyadan tamamen kopuk bir Tanrı anlayışı burada hakimdir. Tanrı bireylere adalet dağıtmakla uğraşmamakta ve evrene müdahale etmemektedir. Bu bağlamda deizm'de akla ve bilime büyük bir güven yer almaktadır (Aytepe 2017: 116). Bu durumun sebebi kurumsal din bağlamında Hristiyanlığın zarar görmesi ve geleneksel din anlayışının Batı Avrupa'sındaki çöküşüdür. Deizm bilimsel gelişmeler ve felsefi yaklaşımların hızla geliştiği Batı ülkelerinde mevcut dini yaklaşımlara tepki olarak gelişmiştir. Akla ve bilime duyulan sınırsız güven Batı'da vahyi yok saymış ve geleneksel dini kurumların içini boşaltmıştır (Kale ve Güneş 2022: 348). Bu nedenle akıl bütün dünyayı kavrayabilecek bir araç olarak görülmüş ve kurumsal dinler geri plana itilmiştir.

Deizm tanımlarından sonra Batı'da deizm'in ortaya çıkma sürecinin incelenmesi çalışmanın gelişimi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda Rönesans ve Aydınlanmanın deizm'in gelişimindeki önemi rahatlıkla anlaşılacaktır. Rönesans düşüncesi bireylerin inanç ve düşünüş biçimlerini değiştiren oldukça önemli bir dönemdir. 16. yüzyılda kiliselerin hiyerarşik yapısı ve örgütlenme biçimi yoğun eleştiriler almasına rağmen Hristiyanlığın inanç boyutu tartışmaların özünde yer almamıştır. Bu açıdan 16. yüzyılda dinin yapısal boyutlarındaki değişim irdelenmiş ancak bireyin dünyasında dinin konuma yönelik herhangi bir tartışma yapılmamıştır. Ancak, 17. yüzyıla gelindiğinde, bilim ve felsefenin gelişimine paralel olarak insanların dünyaya ve kendi yaşamlarına ilişkin düşünceleri de değişmeye başlamıştır (Feng 2023). Reform sürecinde kilisenin yapısallığı özelindeki tartışmalar aklın bilginin ana kaynağı olarak görülmesi, bilimsel gelişmeler ve dönemin felsefi akımlarından etkilenen derin şüphecilik bir araya gelerek deistik anlayışı ortaya çıkarmıştır. İngiltere'de ilk dönemlerde oldukça yaygın hale gelen deizm tartışmaları daha sonraki yıllarda Almanya ve Fransa öncülüğünde diğer ülkelere de yayılmaya başlamıştır. Aydınlanma tarihinde deizm Tanrı'nın var oluşunu kanıtlama girişimi altında ahlak yasalarını kullanarak kilisenin yapısındaki bozulmalara karşı eleştirilerde etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Bu araç, batıl inançların temizlenmesi, dini eserlerin ve kilisenin gücünün sorgulanması ve bireylerin düşünce özgürlüğü için vazgeçilemez bir yol da olmuştur. Aydınlanma döneminde bazı Hristiyan din ve bilim insanları için deizm ilkeler şeklinde tartışılmaya başlanmış ve aydınlanma çağının gelişiminde etkin bir rol oynamıştır. Bu nedenle deizm üzerine tartışmalar

ve eserler sıklıkla Aydınlanmanın ilk dönemlerine vurgu yapıp dönemin politik ve ahlaki boyutlarına odaklanmıştır (Feng 2023). Hatta günümüz çalışmalarında bile deizm'in kökenlerine inilmeden Katolik teolojisinin değişimi incelenmektedir.

Tüm bu nedenlerden dolayı deizm'in gelişimini anlayabilmek için tarihi süreçteki toplumsal değişimleri de anlamak gereklidir. Her ne kadar Aydınlanma süreci deizm'in yükselişine etki eden bir dönem olarak görülse de felsefi yaklaşımların Hristiyan teolojisinden ayrılıp farklılaşması da deizm'in ortaya çıkışında etkili olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda Batılı filozoflar insan aklını aşırı derecede yüceltmış ve akli kanıtlanamayan dini ve mistik durumların üstünde görmüştür. Örnek olarak, Isaac Newton'un fizik alanındaki çığır açıcı teorileri evrenin bir düzeni olduğunu ve bu düzenin insan aklıyla rahatlıkla anlaşılabilirliğini savunmuştur. Newton'dan etkilenen diğer bilim insanları var olan yapıları ve toplumsal yaşamı sorgulamaya yönelmiş, bu nedenle de kilisenin bilgi üretimi üzerindeki etkisi zayıflamıştır. Felsefeciler de çok uzun süredir doğrudan kabul edilen kilise kökenli evren ve toplumsal yaşam varsayımlarını sorgulamaya başlamıştır. Elbette ki bu tartışmalar aydınlanma öncesinde kilisenin tahakkümünde olsa da kilisenin egemen olmadığı Yunan ve Roma döneminde çok sayıda filozof tarafından tartışılmıştır. Ancak, aydınlanma süreci filozofları yeni düşünce biçimlerini tartışmaya teşvik etmiş ve deizm tartışmalarının da önünü açmıştır (Bittner 1996: 346). Katolik kilisesinin otoritesinin zayıflaması deist düşünceleri beslemiş ve dini otoritenin yanılmazlığı fikri de derinden sarsılmıştır. Din alanındaki reform hareketleri dini fikirlerde çoğulculuğu ön plana çıkarmış ve dini alana çeşitlilik katmıştır. Örneğin, İngiltere'de II. James'in krallıktan alınması radikal dini ve politik düşüncelerin ifade edilebilmesini kolaylaştırmış sansür yasalarının zayıflamasıyla birlikte deist düşüncenin gelişimi için yeni bir ortam yaratmıştır.

18. yüzyıla gelindiğinde aydınlanmanın da etkisi ile seküler dünya düşüncesi yeni tartışmalar üzerinden yaşamın her noktasında tutarlı olarak yapılandırılmaya çalışılmıştır. Tanrı'nın bağımsızlığı ve evrene müdahale etmediği fikri bu tartışmaların merkezinde yer almaya başlamıştır. Bu yüzyılın başlıca din algısında inanç, akılla anlaşılabilir bir olgu olarak tasdiklenmiş kiliseye ihtiyaç duyulmadan, doğa dininin üstünlüğü savunulmuştur. Toplumsal alandaki değişimler ve kilisenin gücünü yitirmesi değerlerin toplum üzerindeki etkisinin de kaybolmasına neden olmuştur. Bu nedenle toplumsal yaşamı denetlemek ve insanları düzene sokmak için yeni değerler üretilmeye başlanmıştır. Mezhep ayrılıklarının yoğunlaşması yine bireylerin mevcut tartışılan dini yapının üstünde bir din algısı geliştirmelerine neden olmuştur. Mezheplerin üstünde bütün herkese

hoşgörüyü yaklaşan bir değer ve ahlak biçimi üretilmek istenmiştir. Örneğin, John Locke'nin özgür ve liberal yorumları yukarıdaki hoşgörü fikrinin desteklenmesinde oldukça başarılı olmuştur. Locke kendisinden sonra gelen filozoflara ve aydınlara aydınlanma dönemi din algısının temellendirilmesine kaynaklık etmiştir (Mossner 1965: 43). Locke ile başlayan özgür düşünce tartışmaları aydınlanma döneminde Batı Avrupa dini fikir yapısını da oldukça etkilemiştir. Bu nedenle, bu dönem '*deist özgür düşüncenin altın çağı*' olarak da adlandırılmaktadır. Doğa olayları ve toplumsal yaşam sorunları üzerine rasyonel yaklaşımlar çok sayıda filozofu etkilemiş ve onların fikirlerini değiştirmiştir. Örneğin, o dönemlerde deistik özgür düşüncenin ana temsilcileri Lord Herbert of Cherbury, Charles Blount, John Toland, Antony Collins, Matthew Tindal, Thomas Wolston, Thomas Chubb, Thomas Morgan ve Lord Bolingbroke gibi isimler bu fikirlerden etkilenen filozoflardır. Her ne kadar aralarından Lord Herbert of Cherbury kendisini asla bir deist olarak konumlandırmasa da onun fikirlerinden etkilenen yazarlar onu İngiliz deist hareketinin kurucusu olarak görmüştür (Başcı 2018: 35).

Haliyle deizm düşüncesi 18. yüzyılın başlarında Lord Herbert öncülüğünde gelişmeye başlamıştır. Herbert çalışmalarında yukarıda ifade edildiği gibi kendisini deist olarak tarif etmese bile yeni bir dini düşünce hareketinin temellerini atmıştır (Curry 2010). Ona göre birey aklını kullanarak doğa gerçeklerini anlamakla yükümlüdür. Haliyle her birey bunu anlayabilecek bir akılla dünyaya gelmektedir. Akıl sayesinde birey yanlış dini öğretileri reddedip özgür bir ortamda rahatlıkla yaşayabilecektir (Johnson 2016: 2). Ona göre bireyler temel beş gerçeği bilerek dünyaya gelir. Bunlar; yaratıcı bir güce inanma, o güce ibadet etme, ahlaklı hayat sürme, günahlarından tövbe etme ve kendine yetecek oranda bir dini bilgidir. Bu nedenle Herbert için bütün mezhepler ve dinler arası farklılıklar önemsiz olarak görülmüştür. İnsan kendi dışındaki inançlara hoşgörüyü yaklaşmalı ve bu inançlara karşı baskıyı reddetmelidir. Herbert'i takip eden çoğu deiste göre, Hristiyanlık diğer dinlerden farklı olarak güçlü bir ahlaki otoriteye sahip değildir. Herbert'in fikirleri sadece Avrupa'yı etkilememiş, deistik düşünce hızlı bir biçimde Amerika'ya da yayılmıştır. Ancak, Amerikan deizm'i doğal dünya vurgusu ile Tanrı'nın bütün dinlere ve inançlara eşit mesafede olduğunu iddia etmektedir. Doğal dünyayı yaratan Tanrı bunu bütün insanlara bahsetmiştir (Johnson 2016: 3). Bu düşünceye göre, Tanrı insana verdiği akılla insanın doğal dünyayı kendi yararına kullanabilmesi için olanak sağlamıştır. Bu dönem deistlerine göre, evren Tanrı'nın en başta karar verdiği durağan doğa kurallarına göre işlemektedir. Bu kuralları insan kendi aklı ile keşfedebilmeli ve başka araçlara ihtiyaç da duymamalıdır. Deizm Amerika kıtasında

oldukça yaygınlaşmış bu sayede Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson gibi politikacıları da etkilemiştir. Örneğin, Jefferson deizm'i benimsemiş ve dini özgürlükleri savunmuştur.

Her ne kadar deizm düşüncesinin fikir babası Herbert olsa da tarihsel bulgularda ilk ipuçları 16. yüzyıla vurgu yapmaktadır. Lyon'da Calvin'e yakın din adamı Pierre Viret 1563'te Chrétienne Talimatı'nı yazmış ve uğrunda savaşılmaması gereken özgür düşünceleri sınıflandırmıştır. Örneğin, bu talimatta '*qui s'appellent deistes, d'un mot tout nouveau*' (yeni bir kelime ile kendilerine deist diyenler) diye vurgu yapmış ve deist fikirlere yönelenleri dinden yoksun olarak ilan etmiştir (Barnett 2004: 15). Ek olarak yine deistik düşünme biçimleri Fransa, İtalya ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde Ortodokslar arasında da yaygın hale gelmiştir. O dönemdeki aydınlara göre Hristiyanlığın doğurduğu bireysel, politik ve dini koşullar deistik fikirlerin yaygınlaşmasında oldukça etkili olmuştur (Young 1998: 4-5). Dönem aydınlara göre deistik düşünce biçimi Batı'da modernleşme ve aydınlanma süreci ile ortaya çıkan yeni bir dini düşünce tarzı olarak yorumlanmıştır.

Batı'da gelişen deistik düşüncelere göre Tanrı, gündelik bireysel kaygılardan uzak olan bir varlık olarak görülmüştür. Bu nedenle, deizm'de insanlık ve Tanrı arasında herhangi bir kuruma veya bireye ihtiyaç olmadığı sürekli vurgulanmıştır. Kilisenin savunduğu arabuluculuk deistler tarafından reddedilmiş ve bu uygulama sahtekarlık olarak algılanmıştır. Deizm ilk başlarda yukarıdaki nedenlerden dolayı Avrupa halkları tarafından, geniş çapta Hristiyan öğretilere tehdit olarak kabul edilen bir fikir olarak görülmüştür. Aydınlanmanın etkisindeki halk Hristiyan ahlak öğretilerinden ne kadar uzaklaşıyor gibi görünse de geçmişten gelen değerler onları deizm'i tehdit olarak görmeye itmiştir. Aydınlar ve halk arasındaki farklı fikir ayrılıkları önemli bir engel olarak görülmüş ve aydınlar din adamlarının toplum üzerindeki etkisini zayıflatmak için dini değişimi savunmaya başlamıştır. Aydınlar için akıl, tüm insanlığın yararına işlevsellik göstermekle kalmayacak ek olarak akıl rasyonel insanın yeni bir düzen kurmasında başat rol üstlenecekti. Haliyle çok az sayıda insan deist olarak algılanmış ve deizm sadece aydınlar arasında etkili olmuştur. Bu az sayıda aydına en belirgin örnek Voltaire'dir (Barnett 2004: 13). O, kurumsal dinlere karşı bir mücadele başlatmış ve bireyler arasında bütün dini fikir farklılıklarına hoşgörü ile yaklaşılması gerektiğini savunmuştur. Dini inanç biçimleri yine ona göre, ilahi bir güce tapınmak için değil sosyal düzenin korunmasına yardımcı bir araçtır.

Dini Kurumlardan Ahlak Topluluklarına

Sosyolojik araştırmalarda çok uzun süre dinin hem dayanışmayı arttırıcı rolü hem de sosyal kontrolü sağlama işlevi tartışılmıştır. 18. yüzyılda temel kabul dinin ahlaka uygun olmayan eylemlere katılıma karşı, bireyleri koruyucu bir mekanizma ve toplumsal ahlakın sağlanması son derece önemseyen bir kurum olduğu vurgulanmıştır (Bahr vd. 1998). Ancak bu çalışmalar yine dinin birey üzerindeki denetleyici ve düzenleyici etkisinin modernleşme döneminde azalmasına karşı bir anlam arama çabası oluşturmak için üretilmiştir. Var olan toplumsal gerçekliği sınıflandırmak ve aydınlanmanın toplumsal ahlak üzerindeki etkisini anlamak için sosyologlar çok sayıda araştırmaya girişmişlerdir (Stark ve Bainbridge 1997) Dinen yasaklanmış davranış biçimlerinin ahlaki anomik durumlarda bireyin yaşantısına ne şekilde etki ettiği sürekli tartışılmıştır (Hoffmann 2000). Batı'da dini kurumların ahlak dışı davranışları düzenlemede yetersiz kalışı bilim insanları ve filozofları bozulan toplumsal dayanışmayı yeniden sağlamak için yeni ahlaki kurallar oluşturmaya itmiştir. Bu nedenle, sosyal entegrasyona ve dayanışmaya hizmet edecek yeni sosyal kontrol mekanizmalarının ahlak üzerine kurulu olması gerektiği fikri bilim insanları üzerinde oldukça etkili olmuştur (Stark, Kent ve Doyle 1982).

Aydınlanma döneminden sonra kurumsal dinin gücünün zayıflaması bireylere ahlaki açıdan yol gösterecek yeni fikir topluluklarının doğmasına neden olmuştur. Dinin geleneksel boyutlarının toplum tarafından öneminin azalmasından dolayı bireylerin yaşamlarına anlam yüklemek ve varoluşsal sorunlarını zmek için ürettiği yeni ahlaki topluluklar dini öğretilerden kısmen destek almakla birlikte dinlerin ahlaki yönüne vurgu yaparak insan hayatını anlamlandırmaya çalışmıştır. Dini değerlerin nemsizleşmesinin toplumun anlam dünyasında yarattığı tahribat farklı yaklaşımlarla zlmeye çalışılmış ancak bunlar tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Örneğin, August Comte, Fransız toplumunda ihtilalden sonra yaşanan ahlaki anomik durumları önlemek için yeni bir din kurulmasını önermiş ve bu dinin temel öğretilerini ahlak temelinde oluşturmak istemiştir (Gault-Sherman ve Draper 2012).

Değerlerin toplum yaşamında denetleyici ve düzenleyici bir role sahip olduğu oldukça açıktır. Değerlerin toplumsal açıdan öneminin yitirmesi anomik durumlara neden olmaktadır. Bu konuda en çarpıcı analizler Fransız sosyolog Emile Durkheim'e aittir. O, toplumsal değişimlerin kültürel alanda problemler yarattığını iddia etmiş ve bu durumu anlamak için toplumsal iř bölümü tezini geliştirmiştir. Ahlaki bunalımların üzümünde ona göre yegâne yol eğitimidir. Durkheim için

okul toplumun küçük bir sunumunu oluşturan kurumdur. O, burada topluma ait değerlerin genç nesillere öğretilip yeni değerlerin toplumsal yaşama bu nesiller tarafından aktarılmasını istemiştir. Durkheim için eğitim, amaçları açısından toplumsal ahlakı düzenleyecek önemli kurumların başında gelmektedir. Ona göre, dinin toplumda öneminin azalması yine dinin bireylere sağladığı toplumsal dayanışma bağının da kopmasına sebep olmaktadır. Durkheim dini, insanları ahlaki bir topluluk olarak birleştiren kutsal şeylerle ilgili inanç ve ritüeller sistemi olarak görmüştür (Durkheim 1995: 44). Ahlaki topluluklar, toplumsal kurallar ve bu kuralları meşrulaştıran dini öğretilere sahip gruplar olarak nitelendirilmektedir. Buna karşın bu topluluklar tarafından dinin ritüel boyutlarından arındırılıp ahlaki boyutlarının ön plana çıkarılması tezleri, Durkheim'e karşı o dönemde deistlerin önemli savunuları olmuştur.

Ahlaki topluluklar kavramı günümüzdeki çalışmalarda dinin toplumsal sapma, sosyal bağları güçlendirme ve hayatı anlamlandırma gibi sosyal boyutları açısından incelemektedir. Bu konular genellikle ahlaki topluluklarla özdeşleştirilmeye çalışılmaktadır (Hill 2009; Stark ve Bainbridge 1997). Örneğin, Stark dinin toplumsal dayanışmayı sağlamada ahlakın oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır (Stark 1984). Bu araştırmalarda din sadece bireysel bir inanç sistemi olarak kabul edildiği için dinin toplumsal konular üzerindeki etkisinin kavranamayacağı savunulmaktadır. Günümüzde dinin ibadet ve ahlak hariç diğer boyutlarının sosyal hayata nüfus edememesi ahlak topluluklarının da önemini artırmaktadır. Dini çeşitliliğin fazla olduğu günümüz toplumlarında ahlak toplulukları ortak inanç sistemleri ve toplumu bir arada tutan geleneklere bağlılık gibi alanlarda etkindirler. Buna en anlamlı örnek suçtur. Suç toplumsal dayanışmaya ve düzene karşı girişilen olumsuz bir eylemdir. Ahlaki anlamda toplumsal hayata karşı girişilen bu olumsuz hareket sadece dine inanma yoluyla değil evrensel ahlak kuralları bağlamında da suç olarak kabul edilmektedir (Gault-Sherman ve Draper 2012). Dini hareketlerin sayısının artmasına rağmen göçler, küreselleşme vs. gibi toplum hayatını derinden etkileyen olaylar karşısında yeni dini hareketler toplumsal ahlakı düzenleyici mekanizmalar sunamamaktadır. Bu nedenle toplumlar kendi yaşamlarını düzenleyecek ahlak kurallarını yine çok kültürlü ahlak kurallarına göre belirlemektedir. Bu toplumlarda dinin ahlaki olarak ne söylediği değil toplumun kendi arasında ürettiği ahlaki kabuller önem kazanmaktadır.

Ahlaki topluluklar günümüzde en çok üniversitelerde ve genç yetişkinlere yönelik faaliyetlerde kendilerini göstermektedir. Örneğin, dini duyguları tekrar canlandırma arzusu dinin ahlaki boyutlarını merkeze alan bazı topluluklarda önemli hale gelmektedir. Stark'ın (1996) ahlaki

topluluklara ilişkin yaklaşımı dinin toplulukta dayanışmayı arttırıcı özelliğinden ziyade bireysel uyuma etkisine ve toplumsal değerlere bağlılığı sağlayıcı yönüne vurgu yapmaktadır. Dini gruplar bireyleri dini kurumlara yönlendirmek için teşvik etmekte ve bireylerin ahlaki gelişimleri üzerinde durmaktadır. Hill (2009)'in bir araştırmasına göre, Evanjelik Protestanlar dinin ahlaki yönlerine diğer yönlerinden daha çok vurgu yaparak öğrencileri ve genç yetişkinleri kiliselere yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Yine O, dini çoğulculuğun hâkim olduğu modern toplumlarda dinin ibadet ve belirli öğretilerinin dışında ahlaki yönlerine vurgu yapılması sayesinde bireylerin dini inançlara ve toplumsal yaşama daha iyi adapte olacağını iddia etmektedir (Davignon ve Thomson 2015).

Ahlaki toplulukların oluşumunda Haidt ve Graham'ın *Ahlaki Temeller Teorisi*'nde birtakım varsayımlar ortaya atmıştır (Haidt ve Graham 2007). Bu çalışmada ahlaki kaygılar beş temele ayrılmış, dinin hakkaniyet ve adalet boyutları ön plana çıkarılmıştır. Bu boyutlara yönelik inancın geliştirilmesi bireylerin topluma uyumunda oldukça etkilidir (Shariff 2015:108-9). Ahlak toplulukları sayesinde bireyler tutarlı davranışlar sergilemekte ve dine yönelik olumlu tutumlar geliştirmektedir. Örneğin, Stark ve William Bainbridge (1997: 70-71), din ve sapkınlık üzerine yapılan bir çalışmada Amerika Birleşik Devletleri'nde ahlaki toplulukların etkinlikleri sayesinde bireylerin daha az topluma karşı eylemde buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yine Evans ve arkadaşları (1996) tarafından yapılan bir çalışmada ahlaki toplulukların bireyleri dini organizasyonlara yönlendirmede etkili oldukları bulunmuştur. Ancak bu çalışmalar bireysel dindarlıkların yaygın olduğu Batı toplumlarında yapılmıştır. Böyle olsa da ahlaki topluluklar sayesinde bireylerin uyuşturucu ve alkol kullanımında azalmalar görülmekte ve yasa dışı eylemlerin azaldığı sonucuna varılmaktadır (Richard, Bell ve Carlson 2000). Bu nedenle her ne kadar bu topluluklar Batı toplumlarında etkin faaliyet gösterebilir dahi bireyleri ahlaki eylemlere yönlendirmeleri açısından olumlu işlev göstermektedirler.

Sonuç olarak, ahlaki topluluklar dinin geleneksel ve ritüel boyutlarını geri plana atsa da toplumsal düzenin sağlanmasında önemli işlevlere sahiptir. Bireysel dindarlıkların arttığı dönemde bireyi topluma adapte etme ve topluma aykırı davranışları engellemede ahlaki toplulukların rolü yadsınamaz. Dini çoğulculuğun arttığı ve küreselleşmenin hızlı biçimde insan hayatını etkilediği dönemde bireyleri toplumsal yaşam içinde tutma ve toplumsal ahlaka uygun hale getirmek oldukça zordur. Modernleşme sürecinde birey, dini kurumlardan uzaklaşmakta ve kendine ait dini anlayış biçimleri geliştirmektedir. Dinin geleneksel boyutlarının etkisini yitirdiği dönemde bireylerin ahlaki açıdan toplumla uzlaşma arzusu umut veren bir gelişme olarak da görünmektedir. Aslında

deistik inançlar bireylerde dinin geleneksel boyutlarına yönelik bir tepki olarak geliştiği açıktır. Ahlaki açıdan insanın kendi anlam arayışında toplumla uzlaşma yolları araması dikkate değerdir. Özellikle genç yetişkinlerde topluma duyarlı ahlaki toplulukların gelişmesi bireylerin dinden uzaklaşsa dahi toplumsal dayanışmaya ve duyarlılığa ihtiyacı olduğunun farkında olması açısından önemlidir. Dinin günümüzde insanlar arası ilişkileri düzenleme özelliğini yitirmesi bu bağlamda deistik inançların doğmasına sebebiyet vermektedir. Her ne kadar dinden uzaklaşılsa dahi ahlaki açıdan insanların eylemlerini meşrulaştırma çabası ahlaki deistik hareketleri ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye ve Dünya’da Genç Yetişkinler Arasında Ahlaki Deizm’in Yükselişi

Günümüzde deizm en çok genç yetişkinler üzerinde etkilidir. Özellikle sekülerleşme, bireycilik ve tüketici kapitalizmin gelişimine paralel olarak gelişen Batı kültürünün baskın söylemleri, gençleri dinin temel öğretilerinden uzaklaştırmakta ve deistik fikirlere itmektir. Geniş kapsamlı sekülerleşme sürecinde küreselleşmenin de etkisini arttırması ile deistik fikirlere evrilme süreci hızlanmıştır. Örneğin Peter Berger sekülerleşmeyi "*toplumun ve kültürün bazı kesimlerinin dini kurumların ve simgelerin tahakkümünden uzaklaştırıldığı süreç*" olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle, ona göre, deistik hareketler aslında bireyin özgür seçiminden doğan ve insanı merkeze alan değerlerle yakın ilişki içinde görmektedir (Berger 1969: 107). Genç yetişkinlerin kendi yaşamları hakkında “karar verme” süreci bütün toplumsal değer ve dini etkilerden uzak gerçekleşmektedir. Geç modern dönemde genç yetişkinler toplumsal kültürün etkisinden uzaklaşmaktadır. Dönemimizde genç yetişkinler otoriter ve dini gelenekler yerine karar verme sürecinde kendi duygusal deneyimlerini temel almaktadır. Tüketim üzerine kimliklerini inşa eden gençler hazza dayalı bir inanç sistemi inşa etme arzusundadır. Dinin onlar üzerindeki engelleyici yasakları onları din karşısında sadece ahlaki boyutlarda yeni inanç sistemlerine inanmaya itmektir. Örneğin, cinsel yaşam, özgür hareket ve her ürünü elde etme arzusu bireyleri özgürlüğün ve hazcılığın boyunduruğuna sokmaktadır. Bu nedenle genç yetişkinler kendi topluluklarını yaratmakta ve belirli değerler etrafında birleşmektedir. Örneğin, Palladino bir çalışmasında gençlerin kendi kabile yaşantılarını inşa etmek istediklerini vurgulamaktadır. Bu kabiledede etnik köken, toplumsal sınır, ekonomik durum önemli olmayıp gençler, tüketim (rock'n roll ve diğer popüler müzik türleri, moda, dergiler, iletişim teknolojileri ve eğlence aktiviteleri) etrafında birleşmektedir (Palladino 1996). Tabiidir ki, insanlar yaşamlarına bir anlam katma derdindedirler. Bu nedenle bireyler dinin yasaklarından ziyade sadece ahlaki yönünü esas almak ya da dinden ayrı bir ahlak inşa etmek istemektedir. Dinin dışında iyi huylu, topluma saygılı bütün

fırsat ve seçeneklere açık bir ahlak anlayışı ahlaki deistik inançları yeşertmektedir. Bu yolla gençler geleneksel ebeveyn denetimi ve disiplininden uzaklaşmakta manevi ortamlara yabancı kalmaktadır.

Günümüzdeki geniş toplumsal değişim çok sayıda dini seçenek yaratmaktadır. Eski dönemlerde birey mensubu olduğu din dışında, başka bir dine geçtiğinde çok farklı yaptırımlarla ve zorlamalarla karşılaşmıştır. Örneğin, Katolikler arasında din değiştirme oldukça az rastlanan bir durum olmuştur. Ancak günümüzde marjinal olma arzusu, cinsel istekler, yasadışı uyuşturucu kullanma vs. gibi nedenlerden dolayı gençler deistik akımlara yönelmeye başlamaktadır. Hatta toplumlarda yıkıcı fikirler gençlerdeki manevi tatminsizliklerden dolayı kutsanır hale gelmiştir. Batı'da bunu önlemek için çok sayıda dini hareket gelişmekte ve gençler için faaliyet yürütmektedir. Bunlara Scientology, Birleşme Kilisesi ve Tanrı'nın Çocukları, Budizm, Hinduizm ve Taoizm gibi dinler ve dini akımlar örnek olarak verilebilir. Son dönemlerde gençler bu akımlara üye olmakta ve alternatif maneviyat arayışına girmektedir (Cusack 2011). 1960'lı yıllarda bu yeni alternatif maneviyat arayışı geleneksel dini unsurların gerilemesine neden olmuş din sadece kutsal bir kaynak haline gelmiştir.

Günümüzde genç yetişkinler dışında diğer yaşlardan bireyler de özgürlüğüne düşkün, tüketim kültürünün etkisinde ve küreselleşmenin bir sonucu olarak deistik bir yaşam tarzına yönelmektedir. Bu konuda çok sayıda çalışma olup bu çalışmalar bireylerin yeni maneviyat arayışlarından dolayı ahlaki topluluklara katıldıklarını varsaymaktadır. Küreselleşmenin etkisi ve dini değerlerin yoğun deformasyonu sonucunda insanlar dünyayı ve kendi dini inançlarını sorgular hale gelmiştir. Bu nedenle insanlar dünya hayatını anlamlandırmakta zorlanmakta ve kendi kendilerine ürettikleri yeni ahlaki inanç sistemleri ile din karşıtı hareketlere katılmaktadırlar. Dini değerlere karşı kayıtsız kalan bireyler dinin getirdiği ahlaki değerleri bir yana iterek kültür endüstrisi tarafından üretilen yeni ahlaki değerlere bağlanmaktadır. Örneğin, Türkiye'de yapılan bir çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin akran çevresi, sosyal medya ve internet toplulukları, fenomenlerin yönlendirmeleri ve yayınları nedeniyle dini öğretilerden uzaklaşmakta ve istedikleri her şeyi sınırsızca bu ortamlarda yaşamaktadırlar. Bu ortamlar bireylerin eylemlerine meşruiyet kazandırıcı mekanlar olarak da görülebilir (Kale ve Güneş 2022: 372). İnançla ilgili düşünceler bu ortamlarda belirsizleşmekte ve dini değerler zayıflamaktadır. Deizm tüm bu etkilerden dolayı yayılma alanı da bulmaktadır. Sosyal yaşamı düzenleyen dini emir ve yasaklar deistik hareketlerle gerilemekte, Tanrı'nın varlığından şüphe duyan ancak yok saymayan doğal bir din anlayışı

geliştirmektedir. Doğal din anlayışında akıl gerçeğe ulaştıracak tek ve yegâne araçtır. İlk başlık altında tartışılan Cherbury bu anlayışı geliştirmiş ve deistlerin temel ilham kaynağı olmuştur. Genç bireylere göre, akıl insanın ahlak kuralları inşa etmesi için yeterli bir kaynaktır (Gündoğar 2020: 248). Bütün dini hükümler akla uygun olmalı ve akılla insan sadece ahlakı temel alan bir Tanrı'ya ulaşmalıdır. Günümüz deizm anlayışında bu nedenle peygamberler tarafından insanlığa bildirilen ilahi kaynakların varlığı sorgulanmakta ve bu kaynaklara şüphe ile yaklaşılmaktadır. Gençlere göre mükemmellik oldukça imkânsız bir nokta olduğu için sadece Tanrı mükemmel olabilmektedir. Örneğin bu konuda çalışmaları olan Matthew Tindal'a göre "doğal din" anlayışı sayesinde insanlar arası ilişkiler olumlu şekilde yürütülebilecek, topluma yönelik görev ve sorumlulukların mahiyetine ahlak ve akılla ulaşılacaktır. Tindal'a göre, Tanrı akli yaratmıştır ve evrendeki bütün insanların doğasında iyi ve kötüyü ayırabilecek kapasite mevcuttur (Gündoğar 2020: 248). Ona göre, akıl sayesinde insanlar hangi davranışların ahlaklı olup olmadığını da ayırt edebilecektir. İnsan tabiatı gereği akli sayesinde hiçbir dine ihtiyaç duymadan topluma karşı olumlu (ahlaklı) davranışlar geliştirecektir.

Deistik hareketlerin gençler arasında yayılmasının nedenleri, çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalarda akran çevresi ve ailenin gencin dini yaşamını şekillendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Gençler haliyle akran çevresi sayesinde deizm ile tanışmakta ve kendi davranışlarını meşrulaştırmaktadır (Gunnöe ve Moore 2002). Akran çevresi dışında eğlence araçları oldukça dikkat çekmektedir. Günümüzde deizm'in yayılışında filmler, kitaplar ve sosyal medya gibi kaynaklar önemli yer tutmaktadır. Gençler medya araçları sayesinde davranışlarını inançları ile rahatlıkla ilişkilendirebilir hale gelmiştir (Clark 2003). Medya içerikleri insanlara haz sunmakta ve insanları en az dini olana yönlendirmektedir. Dindarlık ve medya ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda medya içeriklerinin dindarlığı azalttığına ve gençlerde alkol kullanma, sigara içme, suça bulaşma gibi sorunları arttırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Tanski vd. 2010). Son dönemde bu tür araştırmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Gençler arasında dinin kontrol gücünü kaybetmesi nedeniyle, onlar ebeveynlerden uzaklaşmakta ve hayatı anlamlandırmada ahlaki terapötik çözümler bulmaya çalışmaktadır. Smith ve Danton bir çalışmalarında gençlerin çoğunun dini öğretilerden ve ritüellerden uzaklaşmasına rağmen kendi davranışlarını meşrulaştırmak amacıyla ahlaki destekleyici ilkeler aradığını vurgulamıştır (Smith ve Denton 2005). Bu çalışmaya göre en çok genç yetişkinler ahlaki meşrulaştırma ilkeleri arayan gruplar olarak göze çarpmaktadır. Aynı zamanda, genç yetişkinler dini ritüellere katılımında en düşük seviyede grup olarak, yaşamlarının

diğer döneminde kendi davranışlarını ahlaki anlamda meşrulaştıracak yollar arayacağı ön görüşünde bulunulmuştur (Davignon 2013)

Gençler arasında dünya çapında deizm'in yaygınlaşmasının belirli nedenleri bulunmaktadır. Araştırmalar, gençlerin deizm'e yönelmelerindeki en önemli etmenin dinden uzak, onların davranışlarına müdahale etmeyen bir yaratıcıya inanç olduğu vurgulanmaktadır (Pennycook vd. 2012). Üniversite öğrencileri özelinde hızla yayılan deizm özellikle, matematikçiler, fizikçiler, gökbilimciler ve biyologlar arasında daha yüksek oranda kabul görmektedir. Diğer alanlarda eğitim alan öğrenciler de deizm gibi dini geleneği daha az önemseyen ve geleneksel Tanrı imgesini reddeden inançlara bağlanmaktadır (Pennycook vd. 2012). Ancak gençler arasında varoluşsal sorunlar ve anlam arayışları onları doğüstü bir varlığa inanmaya itmektedir. Bu nedenle gençler deistik düşünceleri ahlaki temelde kendilerine yol gösterici olarak almaktadır (Norenzayan ve Hansen 2006). Sonuç olarak, deizmin küresel ölçekte yaygınlığı, düşünsel, kültürel ve tarihi faktörler arasındaki karmaşık etkileşimle şekillenmektedir. Bilimin gelişimi, bilişsel yapılar, toplumsal algılar ve felsefi akımlar deizm'in belirli yaş gruplarında yaygınlaşmasında rol oynamaktadır. Örneğin, Avrupa ülkelerinde deizm'in yaygın hale gelmesinin tarihi ve kültürel yönleri ağır basmaktadır. Michaels ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan bir çalışmada, Doğu Avrupalıların genellikle Batı ve Kuzey Avrupalılardan daha dindar olma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun nedenini Batı Avrupa'daki dini inançların çeşitliliği ve hızlı tüketim kültürü oluşturmaktadır. Ek olarak, Elk ve Naaman (2020) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, Kuzey Avrupa ülkelerinde çok sayıda inançsız grup tasnif edilmiş ve bu gruplar arasında yeni deistik ahlaki kodların geliştiği bulunmuştur. Her ne kadar geleneksel dini anlayışların tam manası ile yok olmadığı iddiası bu çalışma sonuçlarında açıkça gösterilse dahi farklı dini inançların gençler arasında yaygınlaşması varlığı ve onların kendi eylemlerini ahlaki açıdan anlamlandırma çabası Avrupa'da deistik inançların arttığına yönelik bulgulardandır.

Ülkemizde de son dönemlerde deist oranlarında artış görülmektedir. Bu konu hakkında çok sayıda geniş çaplı araştırmalar yapılmış ve oldukça anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlardan en önemlileri geniş çapta Hatem Efe ve Abdullah Yargı tarafından yapılan *Türkiye'de Dindarlık Algısı (2023)* ve Zübeyir Nişancı'nın *Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık (2023)* adlı çalışmalarıdır. Her iki çalışmada da deizm konusunda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Efe ve Yargı (2023) tarafından yapılan çalışmada, Tanrı'ya inanmayanların oranı %5,7 olarak bulunmuştur. Bu oranın %3,2'sini deistler %2,7'sini ateistler, %0,7'sini ise agnostiklerden oluşturmaktadır. Bu bulgu oldukça önemli

olmakla beraber araştırmada ayrıca dikkat edilmesi gereken bulgulardan ilki Tanrı'ya şüpheli olarak inananların oranının %6,7 olmasıdır. Deizm'de şüphencilik ön planda olmakla beraber ülkemizde Tanrı'nın varlığına şüphle ile yaklaşanların oranı deizm'e inananların oranının iki katından fazlasıdır. Türkiye'de bireyler her ne kadar Müslüman olduklarını iddia etseler de yaşam tarzı bakımından deist olarak yaşamaktadır. Bu iddiayı ispat etmek için dindar olmak ahlaklı davranmak için yeterli mi sorusuna verilen cevaplara bakmak tatmin edicidir. Bu soruya verilen yanıtlarda ahlaklılığın dindarlık açısından tek başına yeterli bir ölçü olduğu fikrine kısmen ve tamamen katılanların oranı %29,8'dir. Rakama bakıldığında ahlaklılık büyük bir oranda insanlar arasında dindarlıktan daha fazla kabul görmektedir. Hatta bu iddiamıza bir başka destek de ebeveynlerin çocuklarını Müslüman olmayan biriyle evlendirme kabulü verilebilir. Ebeveynlerin %34,4'ü çocuklarının Müslüman olmayan biriyle evlenmelerini reddetmeyeceklerini söylemektedir. Ek olarak iddiamızı destekleyen bir bulgu da çalışmada dini inanca göre “*ahlaklı olduğum sürece, neye nasıl inandığım o kadar önemli değildir*” sorusuna verilen oranının kısmen ve kesinlikle katılanlar arasında %48,4 olmasıdır. Özellikle üniversite öğrencileri arasında inançsızlık ve deizm bu çalışmaya göre oldukça yüksektir. Üniversite öğrencileri arasında inançsızlık oranı elbette ki Türkiye gibi toplumsal değerlerin ve dini geleneksel yapıların etkin olduğu ülkede deizm oranlarının yükselmesi kayda değer bir bulgudur (Yargı ve Yargı 2023).

Nişancı (2023) tarafından yapılan araştırma da ülkemizde deistik fikirlerin geliştiği konusunda anlamlı sonuçlar sunmaktadır. Bu çalışmada şüpheli olarak Tanrı'ya inananların oranı %8,6'dır. Bu oran özellikle 18-24 yaş arası grupta en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ek olarak yine bu çalışmada kendini deizm'e yakın hisseden üniversite öğrencilerinin oranı %15 olarak bulunmuştur. Deizm ile ilgili bulgular bu çalışmada řu şekilde yorumlanmaktadır:

“TİDA bulgularına göre, Türkiye genelinde kendilerini deist kategorisine yakın hissedenlerin toplam oranı %8'dir. Ancak bu oran, %8'lik dilim içerisindeki herkesin kendisini doğrudan deist olarak tanımladığı anlamına gelmemektedir. Kendilerini ateist veya agnostik olarak tanımlayan, hatta inançlı olduğu halde sosyolojik açıdan kendilerini dine uzak gören katılımcılar da kendilerini deizme yakın hissettiklerini söyleyebilir. Ayrıca kümeleme çalışması ile keşfedilen tipolojilerin yaygınlığına bakıldığında, dini inanç ve pratiklere en uzak olan ve kendilerini ateist ve deist kimliklerine yakın hissedenlerin de içerisinde olduğu “laik-inançsız” grubun, Türkiye genelinde toplam oranı ancak %8'dir. Buna ek olarak, raporun başında ele alınan Allah inancı ile ilgili bulgulara bakıldığında, Allah inancı olmayanların toplam nüfusa oranının %5,7 olduğu görülmektedir. Bunun %1,5'i ateistleri içerirken %2,5'si ise agnostiklerden oluşmaktadır. Geriye kalanların

(%1,7) ise deizmle yakın olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye genelinde deizmin yaygınlık oranının %2'den daha az olduğu gözlenmektedir" (Nişancı 2023: 198).

Her ne kadar çalışmada ülkemizde deizm'in yaygınlık oranının (1,7) az olduğu iddia edilse dahi üniversite öğrencileri arasında deizm'e yönelenlerin oranının yüksekliği dikkat çekmektedir. Genç yetişkinler üniversite çağındaki bireyler olmakla birlikte onların dini inanç ve fikirlerindeki bu tür değişimler ülkemiz açısından ciddi bir sorundur.

Modern Deistik İnanç: Ahlaki Terapötik Deizm

"*Ahlaki Terapötik Deizm*" Amerikalı sosyolog Christian Smith tarafından yapılan geniş ölçekli *Ulusal Gençlik ve Din Araştırması (2003)* adlı çalışmadan üretilen bir terimdir. Bu raporda nitel araştırma yöntemlerinden olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır (Smith ve Denton 2005). Araştırmada ergenlik dönemi dışında özellikle 18-25 yaş arası kapsayan ve gençlerin dini yaşamlarına yönelik tutumlarını tasvir eden "beliren yetişkinlik (emerging adulthood)" kavramı bir gelişim dönemini tanımlamak için kullanılmıştır (Arnett 2000). Haliyle yetişkinliğe geçiş geç modern toplumlarda oldukça karmaşık hale gelmiş ve ertelenen bir süreç olmuştur. Kavram ilk olarak Jeffrey Arnett tarafından geliştirilmiş 18-25 yaş arasındaki bireylerin ergenlikten genç yetişkinliğe geçerken yaşadıkları kimliksel sorunları tanımlamak için kullanılmıştır (Arnett 2000). Bu yaş arası gençlerin eğitim sürelerinin uzadığı, belirli bir işe girme yaşlarının geciktiği ve aile kurmada belirsizlikler yaşadığı dönem olarak tasvir edilmiştir. Bu dönemdeki bireylerde en büyük sorunların başında kimlik arayışı ve inanç problemleri gelmekte olup arada kalmışlık hissi gençler arasında bu sorunlara paralel olarak artmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu yaş aralığındaki gençlerin toplumsal rollerinde son dönemlerde değişiklikler yaşandığı düşünülmektedir (Arnett 2000). ABD'de 1970'li yıllarda evlenme yaşı erkekler açısından 23 ortalamasında iken kadınlarda 21'dir. 1996 yılında evlenme yaşı erkeklerde 27'ye kadınlarda ise 25'e yükselmiştir. Bu yaş aralıklarındaki yükselme eğitim hayatına da sirayet etmiş eğitim alma süreleri gençlerde uzamaya başlamıştır (Arnett 2019). Arnett (2001) bu yaş aralıklarındaki bireylerin yetişkinlik rollerini kendilerine uygun görmediklerini iddia etmektedir. Batı ülkelerine benzer şekilde ülkemizde de evlenme ve eğitim alma yaşı son yıllarda yükselme kaydetmektedir. Ülkemizde evlenme yaşı arasındaki farklılaşmaya son 20 yıldaki oranlar oldukça iyi bir örnektir. Ülkemizde 1997 yılındaki verilerde ortalama evlilik yaşı 19,5 olarak bulunmuştur. 2006 yılına gelindiğinde evlenme yaşı ortalama 26,8 yaşına kadar uzamıştır. Bu yılda erkeklerde ilk evlenme yaşı 26 iken kadınlarda 22,8 olmuştur. 2013'de ise bu yaş aralıklarında ilk evlenme yaşında belirgin

farklılıklara rastlanmamış erkeklerde ilk evlenme yaşı 2013 yılı verilerine göre 26,8 kadınlarda ise 23,6 olarak kalmıştır (Atak vd. 2016).

Çalışmanın konusu ahlaki terapötik deizm olduğu için belirgin yetişkinlik kavramı üzerinde çok durulmayacak ancak bu dönemde inanç problemleri tartışmalarına değinilecektir. Arnett (2007)'in bir çalışmasına göre belirgin yetişkinlik dönemindeki gençlerde yaşamın diğer dönemleri gibi kimlik sorunları ve sosyal mücadeleler ön plana çıkmaktadır. Diğer dönemlere oranla inanç konusunda yaşanan şüphe ve belirsizlikler nedeniyle bu dönemde gençler tutarlı bir kimlik yapısı geliştirememektedir. Ancak bütün bu tutarsızlıklara rağmen gençler özgürlüklerini daha geniş kapsamlı algılamakta ve yaşamdan haz almaya odaklanmaktadır. Gençler özellikle politik ve dini konularda oldukça şüpheli ve hızla değişen bir karakter yapısına sahiptirler (Atak ve Cok 2010). İşte, Smith'in çalışması bu dönemleri dikkate alarak deizm üzerine yoğunlaşması açısından oldukça önemlidir. Smith, toplamda yaşları 13-17 arasında değişen 3.290 bireyle telefon görüşmesi gerçekleştirmiş ve bu gençlerin dini algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Bu bireyler yaşları 18-25 aralığına geldiğinde çalışmaya tekrar dahil edilmişler ve onların din konusundaki algı değişiklikleri karşılaştırılmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışma bunla da sınırlı kalmamış 2007, 2008 ve 2010 yıllarında 45 eyalette tekrardan toplamda 267 kişiyle yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir (Smith ve Denton 2005: 6). Araştırmada sosyalleşme, kültürel değişim, bireysel tercihler ile genç yetişkinliğe geçiş arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Smith bu araştırmadan elde ettiği sonuçlara göre bu yaş gruplarının dini inancını "ahlaki terapötik deizm" adında bir kavramla açıklamıştır (Hayes 2007: 46). Çalışmaya dahil edilen gençlerin dine yönelik algılarında bazı temel belirgin kabuller ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan ilki, evreni yaratan ve insan yaşamını gözetleyen bir Tanrı olduğu bilgisidir. İkincisi, Tanrı'nın çoğu dinde de öğretildiği gibi insanların birbirlerine adil ve hoşgörülle yaklaşmasını istediği fikridir. Üçüncüsü, yaşamın temel amacının insanların mutlu ve huzurlu yaşamak olmasıdır. Dördüncüsü, herhangi bir sorunla karşılaşılmadığı sürece Tanrı'nın bireysel konulara ve özel hayata dahil olmadığıdır. Son olarak ise eğer insanlar iyi davranışlarda bulunuyorsa dinlerine bakılmaksızın cennete gidecekleridir (Hayes 2007: 47). Elbette ki, bu bulgulara göre gençler kendilerini ahlaki terapötik deist olarak tanımlamamaktadır. Kavram bu yaş aralığında ve yukarıdaki fikirlere sahip olan gençleri tasvir etmek için kullanılmaktadır. Gençlerin çoğunluğunun bu şekilde yanıt vermesi (yaklaşık çalışmaya katılanların %80'i) bireylerin mutlu ve ahlaklı bir yaşam yaşama isteğinde olduklarını da ifade etmektedir. Gençler, mutlu ve huzurlu bir hayatın merkezinde ahlaklı olmayı görmektedirler. Benzer şekilde, dünyayı yaratan ancak

onların yaşamına da ihtiyaç duyulmadığında karışmayan bir Tanrı'nın varlığı da huzurlu bir yaşam için gereklidir. Örneğin gençlerden bazılarının yanıtlarında “*bizim işlerimize, özellikle de Tanrı'nın karışmamasını tercih edeceğimiz işlere kişisel olarak karışmayan bir Tanrı*” düşüncesi hakimdir (Valcova, Pavlikova ve Roubalova 2016). Bu bağlamda ahlaki terapötik deizm Batı ülkelerinde hem kültürel hem de manevi yaşamı derinlemesine değiştiren bir durumdur.

Gençlerde bu inanç türünün gelişmesinin nedenleri çok çeşitli olmakta birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik durumlar ile ahlaki terapötik deizm arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Özellikle eğitimin alma zorunluluğunun uzun yaş aralıklarına çıkartılması, evlenme yaşının artması, küreselleşmenin etkisi, ebeveynlerin gençlere ekonomik anlamda desteklerinin belirgin yetişkinlik döneminin sonuna kadar devam etmesi gençlerin bu tür bir inanç biçimine yönelmelerine katkıda bulunmaktadır. Bireylerin kimlik gelişimlerinin ertelenmesi, kendi seçimlerini kendileri yapmamaları ve kendilerinin toplumsal olayları yargılamaya yeterli olmadıkları düşüncesi nedeniyle dine bağlılık onlar için bir öncelik olmamaktadır. Onlar için sadece ihtiyaç duyulduğunda hatırlanan Tanrı iyi bir adam olacak ve arzu edilen şeyleri karşılamak için sadece din manevi bir araç olarak kalacaktır (Smith 2011). Bu durum genç yetişkinleri iyi hissettirmeye ve onlardan beklenen sorumluluklardan uzaklaştırarak onlara güven duygusu kazandıracaktır. Bu nedenle ahlaki deistik fikirler, yeni beliren yetişkinler için tedavi edici bir araç olarak durmaktadır. Ancak yine de gençler açısından Ahlaki Teröpatik Deizm (ATD) bir kaçış noktasıdır. Örneğin, Smith'in *Geçişte Kaybolmak* (Lost in Transition) isimli eserinin son cümleleri bu konuyu aydınlığa kavuşturmaktadır. Ona göre,

“Popüler hayal gücüne göre, bu erken yetişkinlik yılları gençlik eğlencesi ve yaşamın baharında tadını çıkarılan özgürlükle doludur. Bazıları için bu görüntü doğrudur. Ancak çoğu kişi için asıl gerçeklik, kişisel mücadele, kafa karışıklığı, endişe, incinme, hayal kırıklığı ve kederden ibarettir... Amerika'da gençlik yıllarından tam yetişkinliğe uzun geçişin, hakkında sıklıkla konuşulmayan veya tasvir edilmeyen karanlık bir tarafı vardır” (Smith vd. 2012: 226).

Beliren yetişkinler inançları gereği toplumsal ve dini olaylar hakkındaki her deneyimin o anki duruma bağlı olarak geliştiğini savunmaktadır. Onlar için toplumda oluşacak hoşgörü bütün evren için vazgeçilmez bir durumdur. Hoşgörülü ve ahlaklı olmak bu dünyada Tanrı'nın insanlardan beklentisini anlamada yeterli bir unsurdur. Tanrı'nın da onlardan talep ettiği şeyler sadece hoşgörülü ve ahlaklı olmaktır. Anlaşılmaktadır ki, gençler toplumsal yaşamdaki sorunlara rasyonel cevaplar bulmaya çalışmaktadır. Evrensel bir dünya ve rasyonel ahlaklılık gençler

arasında yaygın olan bir görüştür. Smith'e göre, beliren yetişkinler sosyal konumlarını ve imajlarını daha iyi kılma çabasında olmak yerine standart bir fikre sarhoşluk derecesinde bağlanarak olumsuz durumlara cevap aramaktadırlar (Valcova vd. 2016). ATD sadece Hristiyan Batı toplumlarında yaygın gibi görünse de Budizm, İslam ve Hinduizm vs. dinlerine bağlı olan gençlerin düşünce dünyasını da etkilemektedir (Johnson 2016: 1).

ATD modern deizm'den farklı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü ATD gençler arasında yaygın olan örtük inançları tasvir etmek için kullanılmaktadır. Gençler yukarıda değinildiği gibi kendilerini deist olarak tanımlamamakta ancak düşünce yapıları ve yaşam biçimleri deistik fikirlere uygun olarak şekillenmektedir. Örneğin, ATD inancına sahip olduğu düşünülen gençler sadece dua ve istedikleri şeyleri kazanmak için ibadet etmektedirler. Çünkü onlara göre evrenin kanunlarını Tanrı yaratmıştır ve dualar ona karşı yapılmalıdır. Modern tarihsel deizm ile ATD karşılaştırıldığında her iki inanç sisteminde de uzak bir yaratıcının varlığı kabul edilmektedir. Ancak geleneksel deistler sadece hayata rasyonel bakan ve doğaya uyum sağlayan bir Tanrı'ya inanmaktadırlar. Mucizeyi bu bağlamda dışlamakta ve dua etmemektedirler (Johnson 2016: 3). Onlara göre evren zaten en başından yaratılmış ve bu yaratım sürecinden sonra Tanrı asla yaşama ve olaylara karışmamaktadır. Ancak, ATD'de ihtiyaç duyulduğunda gençler için Tanrı müdahalesi gereklidir. Modern deizm, aydınlanmanın bir ürünü olarak filozoflar ve bilim insanları arasında geçerli bir görüş olarak kabul edilirken, ATD küresel bir Amerikan kültürü örneğidir. Birey ATD'de kendini geliştirmeye odaklanmakta ve kendine fayda sağlayacak bir Tanrı inancını benimsemektedir. Modern deizm kilisenin öğretisi ve otoritesine karşı gelirken ATD'de bireyler kiliseye gitmekte ve dua etmektedir. Ancak ATD'de bütün dualar ve ibadetler bireyin kendi toplumsal konumu ve hazzı ile ilişkilidir. Modern deizm son olarak tüm toplumsal gruplara hitap ederken ATD sadece belirgin yetişkinlere hitap etmektedir.

ATD'in son dönemde yaygınlaşmasında birtakım unsurlar etkindir. Bunlar arasında en önemlileri kültürel eğilimler, sosyal güçler ve gençlik sorunlarıdır. Kültürel eğilimlerde, küresel kültür evrensel ve rasyonel değerleri ön plana çıkarmakta öznel deneyimi, akli, nesneliği ve hazzı insan yaşamına sokmaktadır. Bu nedenle yukarıda bahsedilen kültürel eğilimlere karşı dinler ve diğer inanç sistemleri zayıflamakta veya değerini yitirmektedir (Richardson 2013: 79). Küresel kültür insanı kazanmaya ve kendine değer vermeye yönlendirmekte toplumsal konuları ise dışlamaktadır. Formel rasyonaliteyi toplum hayatında belirgin hale getiren küresel kültür eğilimleri bireysel başarıya odaklanmakta ve insanın işine yarayan ne varsa doğru olarak insana sunmaktadır.

Gençler arasında küresel medya yoluyla yaygınlaştırılan kültürel eğilimler onların inançlarını da etkilemekte bu bağlamda din de geri plana itilmektedir. İkinci unsur olan sosyal güçler, belirgin yetişkinlik dönemindeki bireyleri değiştiren kültürel eğitimlerle bir karışım içermektedir. Sosyal güçler gençlerin karar verme, düşünme ve davranış biçimlerini şekillendirmekte ve kültürel değişimlere sebep olmaktadır. Teknolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel değişimler gençlerin inançlarında zayıflamaya ve gençlerin zararlı fikir akımlarına kapılmalarına yol açmaktadır (Smith ve Denton 2005: 101). Son olarak, gençlik problemleri artık sadece ailelerin bir sorunu olmaktan çıkmıştır. Tüm toplumu derinden ilgilendiren gençlerle ilgili sorunlar hızla artmaktadır. Son yıllarda gençler ibadet etmeyi ve İslam ya da Hristiyan öğretilerini reddetmekle kalmayıp deistik fikirleri akranlarına da aktarmaktadır. İnsanın sadece kendini geliştirmesi erdem özelliği olarak algılanıp herhangi bir dine bağlı olmadan ahlak inşa etme kutsanmaktadır. Örneğin, John William Rasmussen, ATD hakkında, onun sekülerlikten daha çok eklektik ve tespit edilmesi daha zor bir durum olduğunu vurgulamaktadır (Cunningham 2023). Smith ve Denton'a göre, ATD insanların katıldığı veya tanımladığı resmi bir din veya dünya görüşü olmayıp kendi bütünsel, bağımsız yaşamını sürdüremeyen insanların yine kendi teolojik köklerini unutup yeni bir inanç tarzı geliştirmelerinin bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. Bu inanç türünde diğer insanlara duyarlılık azalmış ve toplumsal dayanışma zayıflamıştır. Bu nedenle, küresel ortamlarda daha çok küresel bireyciliğe hizmet eden belirgin yetişkinler oluşturulmaktadır (Smith ve Denton 2005: 166).

SONUÇ

Deizm bir inanç sistemi olarak aydınlanma sürecinde gelişen, sosyal hayatta dini öğretilerine şüphe ile yaklaşan Batı kökenli bir yaklaşımdır. Deizm dünyaya müdahale etmeyen pasif bir Tanrı anlayışını savunan dinin kurumsal ve otoriter yönlerine bir başkaldırıdır. Tanrı deizmde sadece evreni yaratan bir konumda olup yer yüzünde toplumsal ya da fiziksel herhangi bir olayla ilgilenmemektedir. Kenara çekilmiş bir Tanrı anlayışını temel alarak insanların seçimlerinde Tanrı'nın yarattığı kusursuz aklı kullanması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle deizmde dinler toplumsal, siyasi, hukuki ve vicdani herhangi bir konuda otorite olarak da kabul edilmemektedir. Kutsaldan arındırılmış modern insan deizm sayesinde her arzusunu yerine getirebilir bir konuma evrilmiştir. Deizm Rönesans, Reform ve bilimsel gelişmelerin doğal bir sonucu olarak da görülmektedir. Reformasyon ve rasyonelleşmenin etkisiyle gelişen deizm insanları dinin egemenliğinden kurtarıp özgürleşmeleri için bir rehber olarak da görülmektedir. Deizmi ortaya

çıkarıcı unsurlar, felsefi alandaki gelişmeler, siyasi ideolojiler ve dinin etkisinin zayıflamasıdır. Ek olarak deizm dinin geleneksel yönlerine yoğun bir şüphecilik olarak doğmuştur.

Deizm ülkemizde ve Batı toplumlarında hızla üye sayısını artıran bir inanç biçimi olarak özellikle belirgin yetişkinler arasında etkilidir. Bu yaşta bireylerin manevi ve ahlaki değerlere dayalı bir hayat sürmelerini teşvik etmektedir. Haliyle bu inanç sistemi ahlaki değerlere bağlı bir biçimde topluma uyum sağlanmasını ve insanın kendi kaderini yine kendi tercihlerinden yola çıkarak belirlemesini istemektedir. İnsan davranışları bu inanç sistemine göre ahlaki ilkelere uygun olarak gerçekleşmeli ve yine bireyler yaşadıkları sorunlarda kendi terapötik durumlarına çözüm olarak ATD'yi kullanmalıdırlar. Gençler arasında yaygın hale gelen ATD bireylerin ahlaki değerlerini ve yaşam prensiplerini oluşturmada ahlaklılığı ve iyi olmayı esas kabul etmektedir. Bu bağlamda ATD Tanrı'nın varlığını kabul etmekte ancak bireyleri herhangi bir dini öğretilere bağlanmaktan alıkoymaktadır. Özellikle ATD gençlerin ahlaki yönelimlerini belirlemek, geliştirmek ve karşılaştıkları sorunlara yardımcı olmak adına ahlaki değerler geliştirmektedir.

Sonuç olarak, ATD belirgin yetişkinlerin hangi dini gruplara ait olduklarına bakılmaksızın inanç farklılıkları ne olursa olsun ahlakın tedavi edici yönüne vurgu yapmaktadır. Çünkü yetişkin yetişkinler için yukarıda bir yerde tedavi edici bir Tanrı bulunacak ve ahlaklı olduğu sürece insanlar cennete gidecektir. Yaşamın temel amacı mutlu hissetmek ve iyi oluşu sağlamaktır. Zaten Tanrı genç için ihtiyaç duyulduğunda her zaman hazır olacak ancak genç ile güvenli bir mesafeyi de koruyacaktır. Gençlerin hayatları zorlaştığında yardımcı olması gereken Tanrı, gençlerin ne yapması gerektiğini dikte etmemeli ve gencin kişisel işlerine çok fazla karışmamalıdır. Bu anlamda gençler bireysel çıkar sağlamak için yeni bir kültür inşa etmekte ve geleneksel dini yaklaşımlardan uzaklaşmaktadır. Gençler için aileden, din adamlarından ve yasa koyuculardan daha popüler hale gelen kişisel psikologlar, talk-show sunucuları, sosyal medya fenomenleri tavsiye verici konuma yükselmiştir. Haliyle genç yetişkinler ile belirgin yetişkinler arasındaki ortak noktalar azalmıştır.

KAYNAKÇA

- Arnett, J. (2000). Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens Through the Twenties, *The American Psychologist*, 55, 469-80.
- Arnett, J. (2001). Conceptions of the Transition to Adulthood: Perspectives From Adolescence Through Midlife, *Journal of Adult Development*, 8, 133-43.
- Arnett, J. (2007). Emerging Adulthood: What Is It, and What Is It Good For?, *Child Development Perspectives*, 1, 68-73.

- Arnett, J. (2019). *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties (2nd edition)*, California: Oxford University Press.
- Atak, H., Cok, F. (2010). A New Period in Human Life: Emerging Adulthood, *Journal of Childhood and Adolescence Mental Health*, 17(1), 39-50.
- Atak, H., Tatlı, C. E., Gökçe, Ç. vd. (2016). Yetişkinliğe Geçiş: Türkiye’de Demografik Ölçütler Bağlamında Kuramsal Bir Gözden Geçirme, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar - Current Approaches in Psychiatry*, 8(2), 204-27.
- Aytepe, M. (2017). Deizm-Bilim İlişkisi ve İslam Düşüncesi, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 3(1), 113-36.
- Bahr, S. J., Maughan, S. L, Marcos, A. C. vd. (1998). Family, Religiosity, and the Risk of Adolescent Drug Use, *Journal of Marriage and Family*, 60(4), 979-92.
- Barnett, S. J. (2004). The Myth of Enlightenment Deism, S. J. Barnett (Ed.), içinde *The Enlightenment and Religion: The Myths of Modernity*, Manchester University Press.
- Başcı, V. (2018). Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 33-40.
- Berger, P. L. (1969). *The Social Reality of Religion*, First Edition, London: Faber.
- Bittner, R. (1996). ‘What is Enlightenment?’, J. Schmidt (Ed.), içinde *What is Enlightenment*, California: University of California Press.
- Byrne, J. M. (1996). *Religion and the Enlightenment from Descartes to Kant*, Kentucky: Westminster John Knox Press.
- Clark, L. S. (2003). *From Angels to Aliens: teenagers, The Media, and The Supernatural*, New York: Oxford University Press.
- Cunningham, M. W. (2023). Moralistic Therapeutic Deism: A Classical Critique, *School of Divinity Academic Journal*, 7(1), 30-45.
- Curry, M. F. (2010). Rationalizing Religion in Early Modern England, *Intersections*, 11(2), 207-41.
- Cusack, C. M. (2011). Some Recent Trends in the Study of Religion and Youth, *Journal of Religious History*, 35(3), 409-18.
- Davignon, P. (2013). The Effects of R-Rated Movies on Adolescent and Young Adult Religiosity: Media as Self-Socialization, *Review of Religious Research*, 55(4), 615-28.
- Davignon, P., Thomson, R. (2015). Christian Colleges and Universities as Moral Communities: The Effects of Institutional Characteristics on Student Religiosity, *Review of Religious Research*, 57(4), 531-54.
- Durkheim, É., Fields, K. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*, New York: Free Press New York.
- Elk, M., Naaman, L. (2020). Religious Unbelief in Israel: A Replication Study Identifying and Characterizing Unbelievers Using Latent Class Analysis, *International Journal for the Psychology of Religion*, 31(2), 51-56.
- Erdem, H. (1994). Deizm. <https://islamansiklopedisi.org.tr/deizm> (Erişim: 03.05.2023).

- Evans, T. D., Francis, T. C., Velmer, S. B. vd. (1996). Religion, Social Bonds, and Delinquency, *Deviant Behavior*, 17, 43-70.
- Feng, J. (2023). When God Meets Changes: A Brief Analysis on the Origins of Deism, *Communications in Humanities Research*, 4(1), 242-46.
- Gault-Sherman, M., Draper, S. (2012). What Will the Neighbors Think? The Effect of Moral Communities on Cohabitation, *Review of Religious Research*, 54(1), 45-67.
- Gunnoe, M. L., Kristin A. M. (2002). Predictors of Religiosity Among Youth Aged 17–22: A Longitudinal Study of the National Survey of Children, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(4), 613-22.
- Gündoğar, H. (2020). Müslüman Kimliğine Yönelen İki Tehdit: Deizm ve Sekülerizm, *Journal of Analytic Divinity*, 4(2), 245-57.
- Haidt, J., Graham, J. (2007). When Morality Opposes Justice: Conservatives Have Moral Intuitions That Liberals May Not Recognize, *Social Justice Research*, 20(1), 98-116.
- Hayes, M. (2007). *Googling God: The Religious Landscape of People in Their 20s and 30s: The Religious Landscape of People in Their 20's and 30's*, 1st edition, Paulist Press/BustedHalo Books.
- Hefelbower, S. G. (1920). Deism Historically Defined, *The American Journal of Theology*, 24(2), 217-23.
- Hill, J. P. (2009). Higher Education as Moral Community: Institutional Influences on Religious Participation During College, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(3), 515-34.
- Hoffmann, J. P. (2000). Religion and Problem Gambling in the U.S, *Review of Religious Research* 41(4), 488-509.
- Hudson, W. (2009). *The English Deists: Studies in Early Enlightenment*, London: Pickering and Chatto.
- Johnson, T. (2016). Deism Revisited: A Modern Approach, *Dialogue & Nexus*, 3(1), 1-7.
- Kale, A., Güneş, A. (2022). DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Deizme Bakışı, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 346-375.
- Michaels, J. L., Smirnov, J. ve Warren, S. (2022). Thinking at a Higher Level? Religion and Spirituality Contribute More to Global Cognitive Patterns Among Eastern Europeans and Americans Than Among Western Europeans, *Psychology of Religion and Spirituality*, 14(1), 1-9.
- Mossner, E. C. (1965). The Enlightenment of David Hume, R. Mollenauer (Ed.), içinde *Introduction to Modernity*, Austin: University of Texas Press.
- Nişancı, Z. (2023). *Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık*, İstanbul: Mahya.
- Norenzayan, A., Hansen, I. G. (2006). Belief in Supernatural Agents in the Face of Death, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(2), 174-187.
- Palladino, G. (1996). *Teenagers: An American History*, New York: Basic Books.
- Pennycook, G., Cheyne, J. A., Seli, P. vd. (2012). Analytic Cognitive Style Predicts Religious and Paranormal Belief, *Cognition*, 123(3), 335-346.

- Price, J. V. (1978). Religion and Ideas, P. Rogers (Ed.), içinde *The Eighteenth Century*, London: Methuen.
- Richard, A. J., Bell, D. C. ve Carlson, J. (2000). Individual Religiosity, Moral Community, and Drug User Treatment, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 39(2), 240-46.
- Richardson, R. (2013). Emerging Adults and the Future of Missions, *International Bulletin of Missionary Research*, 37(2), 79-84.
- Shariff, A. F. (2015). Does Religion Increase Moral Behavior?, *Current Opinion in Psychology*, 6, 108-13.
- Smith, C. (2011). Introduction. C. Smith vd. (Ed.), içinde *Lost in Transition: The Dark Side of Emerging Adulthood*, Oxford University Press.
- Smith, C., Christoffersen, K., Davidson, H. vd. (2012). *Lost in Transition: The Dark Side of Emerging Adulthood*, Oxford University Press.
- Smith, C., Denton, M. (2005). *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*, California: Oxford University Press.
- Stark, R. (1984). Religion and Conformity: Reaffirming a Sociology of Religion, *Sociology of Religion*, 45(4), 273-82.
- Stark, R., Bainbridge, W. S. (1997). *Religion, Deviance, and Social Control*, New York: Routledge.
- Stark, R., Kent, L. ve Doyle, D, P. (1982). Religion and Delinquency: the Ecology of a ‘Lost’ Relationship, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 19(1), 4-24.
- Tanski, S., Cin, S., Stoolmiller, M. vd. (2010). Parental R-Rated Movie Restriction and Early-Onset Alcohol Use, *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 71, 452-59.
- Valcova, K., Pavlikova, M. ve Roubalova, M. (2016). Religious Existentialism as a Countermeasure to Moralistic Therapeutic Deism, *Communications - Scientific Letters of the University of Zilina*, 18(3), 98-104.
- Yargı, H. E., Yargı, A. (2023). *Türkiye’de Dindarlık Algısı*. <https://www.ankaraenstitusu.org/turkiyede-dindarlik-algisi/> (Erişim: 10.03.2023).
- Young, B. W. (1998). *Religion and Enlightenment in Eighteenth-Century England: Theological Debate from Locke to Burke*, Oxford: Clarendon Press.

